

# elite — otuda- ni istorijski subjekti

milovan mitrović

Stvarna kriza demokratije uvek je dala nove podsticaje kritici izvornih demokratskih ideja — slobode i jednakosti — i svih teorijskih vizija čoveka, društva i istorije, u kojima su ove ideje predstavljale okosnicu vrednosno-saznajnog opredeljenja. Elitističke teorije društva crpe svoju snagu iz permanentne krize formalne buržoaske demokratije i najčešće bezuspesnih pokušaja da se »kriza demokratije razreši na demokratski način« (što je samo druga strana činjenice da »rešenje« i ne postoji u okvirima građanskog društva). Izuzetno pogodno tlo ove teorije nalazile su u zemljama bez dublike demokratske tradicije, Italiji i Nemačkoj, naročito u vreme rastuće krize građanskog poretku. Prodor elitističkih konцепцијa društva odgovara stvarnom stanju demokratije, mada izgleda da su ove dve pojave u odnosu potpune suprotnosti.

Međutim, pojam demokratije vremenom se menjao, da bi se saobrazio novonastalim društveno-istorijskim prilikama. Njegovo značenje sve više isključuje izvorne demokratske ideje o narodnom suverenitetu i političkoj jednakosti građana, tako da se elitističke teorije društva (Pareta, Moske, Mihelsa i drugih) ne suprotstavljaju opštoj ideji demokratije, nego samo pomenu tim demokratskim idejama. Ovo je sasvim ispravno primetio Tom Botomor u svojoj izvanrednoj studiji *Elite i društvo* (izd. *Sedma sira*, Beograd 1967), dodući, pri tom, da je »njihov prvoibni i glavni antagonist bio, u stvari, socijalizam, naročito Marksov socijalizam« (str. 22). Pojam demokratije menja svoje značenje u tom smislu što se pod njim više ne podrazumeva takav društveno-politički sistem u kojem je, prema principu narodne suverenosti, omogućeno odlučivanje samih građana o poslovima od javnog društvenog interesa, nego takav oblik vladavine u kojem glavnu reč vode grupe profesionalnih političkih voda, oslanjajući se na aparat stručne uprave, na monopole u oblasti javnih informacija i važnih obaveštenja uopšte, na svoje lične i društvene veze, na osnovnu ekonomsku i vojnu snagu u društvu. Takva demokratija za građane znači samo povremeno opredeljivanje, putem izbora za neku od rivalskih grupa vodstva, i svodi se na jedan oblik vladavine elita. Rejmon Aron tako shvata demokratiju, a Jozef Šumpeter i Raymond Williams utvrđuju analogiju između utakmice vodećih političkih grupa i konkurenčije koja postoji u ekonomskoj sferi društva. Zbog svega ovoga, elitističke teorije društva u idejnem smislu pripadaju širem sklopu građanskog mišljenja, i to onoj struji koja se može odrediti kao konzervativna. Osvrt na neka tipična shvatanja elita i njihove uloge u društvu i istoriji mogao bi pojasniti i argumentovati iznetu ocenu, naročito ako se imaju u vidu oni autori koji se ne odnose kritički prema činjenicama da u savremenim društvinama postoje grupe moćnih manjina i prema koncepcijama koje ovoj činjenici pridaju apsolutni prioritet, ne samo u metodološkom smislu, nego i prilikom zasnivanja opšte teorije o društvu.

Klasično je shvatanje elita ono koje je izneo italijanski teoretičar Vilfredo Pareto. One koji na osnovu svojih osobina u svojoj grani delatnosti postaju najuspesniji, Prevo naziva elitom. To su čak i žene koje su uspjele da »zalude nekog čoveka od moći« i preko njega btiču na vladavinu društvenom, to su i lopovi koji nekažneno kradu »na velikou« ili »vešte vucibatine« ko-

je varaju ljudi, a da pri tom izbegnu kaznu. Elita se deli na vladajuću i nevladajuću elitu. U vladajuću elitu spadaju svi oni koji posredno ili neposredno igraju neku važnu ulogu u vlasti, a nevladajućoj eliti pripadaju svi ostali članovi elite. Pareto viđa u strukturi društva dva sloja stanovništva: niži sloj, *neelitu*, koji njega ne zanima, i viši sloj *elitu*, koji deli na vladajuću i nevladajuću elitu.

Paretovu pažnju posebno privlači vladajuća elita, i to u vezi s ravnotežom društvenog sistema, koju on određuje kao neprestano kruženje elita na vlasti. Elita koja se nalazi na vlasti teži da zadrži vlast što je moguće duže i u tom cilju se koristi svim sredstvima, pre svega silom, a potom i lukavstvom. Najsigurniji način da se ostanе na vlasti je sprečavanje da se formira i organizuje konraelita. Svaka se elita vremenom izrođava i gubi sposobnost za vladanje. Pareto ovu pojavu ne objašnjava svestrano, u okviru njegove sociološke teorije, rezidue — kao postojanje psihičke dispozicije — izgledaju jedini razlog izrođivanja elita. Promena srazmere rezida, naročito u odnosu tzv. rezida održavanja skupova i rezida kombinacije, među članovima vladajuće elite može se sprečeti ako se pojedincima iz nevladajuće elite, ili čak neelite u kojoj su prisutne u određenom vremenu poželjne rezidue, dozvoli pristup vladajućoj eliti. To je najsigurniji način opstanka elite na vlasti, jer će se u protivnom formirati od najspasobnijim članova neelite »podelita ili »konraelita«, koja će, u pogodnom momenatu, iskoristiti vladajuću elitu i preuzeti joj vlast i vodstvo. Sila i lukavstvo nisu dovoljni da se osigura vlast; tačnije, oni će se javiti kao sredstvo konraelite. Sila i lukavstvo mogu biti dovoljni da se dođe na vlast i da se vlast jedan kraći period. Za očuvanje vlasti je neophodno stalno osvežavanje elite najspasobnijim članovima neelite, čime se sprečava organizovanje konraelite koja bi mogla izazvati revoluciju i preuzeti vlast. Međutim, u društvu preovladavaju iracionalni podsticaji nad racionalnim; tako elite ostaju na vlasti dokle ih drže sila i lukavstvo, a potom ih smenjuju druge elite. Prema Paretu, istorija nije ništa drugo nego »groblike propalih elita«.

Osnovni problem za Pareta je, dakle, očuvanje vlasti onih koji vladaju, i šire, očuvanje ravnoteže društvenog sistema, mada se i grupe na vlasti smenjivale. Bitno je što sama činjenica da neka grupa vlasti, ukazuje na njenu prirodnu (psihološku) predodređenost da kao najspasobnija vlast manje sposobnim. Ovo je konzervativno jezero Pareteve teorije. Proglasiti one koji vladaju da najspasobnije po prirodi, znači ovekovečiti njihovu vladavinu ili vladavinu manjine kao takve, a vladavina te manjine je zasnovana na sili i lukavstvu (obmanama i lažima svih vrsta), koje Pareto bezrezervno opravdava. Konzervativnost se ogleda u još jednom dubljem smislu: ukinuta je istorija, kao suštinsko menjanje društva u celini; stvarno kretanje društva je zamjenjeno prividnim, smenjivanjem elita na vlasti, s tim što je vlast elita večita; istorija, kao progres je fikcija (intelektualaca) kao negativne elite koja nije u stanju da dođe do vlasti), a razne grupe »vlastodržaca« su subjekti Paretove istorije u krugu; ukida se pojam (i mogućnost) revolucije kao suštinske promene u društvu i njom se označava efemeran čin preuzimanja vlasti koji sa sobom ne donosi ništa više nego smenu grupa na vrhu društvene piramide.

Sve ostale konzervativne teorije elita zadržavaju ovaj temeljni stav prema istoriji i promenama postojecog društvenog sistema (revoluciji), samo što izvor moći elita ne traže i ne nalaze u sferi psiho-socijalnih nepromenljivih dispozicija pojedinaca, nego u nekim strukturalno-funkcionalnim karakteristikama samog društva. Tako i apologija vlasti manjine nad većinom ne vodi uvek u makijavelističko opravdavanje gole fizičke

sile i potpuno amoralnih postupaka u politici, mada se nikad do kraja ne odbacuju ni ova sredstva vladavine.

Za razliku od Pareta koji u reziduama, kao psihološkim svojstvima pojedinaca različito distribuiranim u masi stanovništva, vidi izvore moći vladajuće elite, Geatano Moska, takođe talijanski sociolog, smatra da snaga vladajuće klase nipošto ne proizlazi iz neke prirodne superiornosti viših nad nižima u socijalno-darvinističkom smislu, kako to dokazuje Gumplovčić. On veruje da su tu presudne društvene snage interesni grupe, koji su u svim dosadašnjim društvinama devojali na to da vladajuća klasa na sve načine monopolizuje sredstva vladavine za sebe — počev od monopolizacije učenosti, putem sprečavanja širenja metoda i postupaka koji omogućavaju ili bar olakšavaju osvajanje znanja potrebnog za vladanje, do vaspitanja snage volje, hrabrosti i ponaša, kao moralnih pretpostavki vladanja. Međutim, ni znanje niti moralna svojstva nisu urođeni vladajućim klasama, nego se postižu vaspitanjem. Vaspitanje viših klasa karakteriše razvijanje takvih vrednosti u višim sferama vladajuće klase, kojima se još od detinjstva razvija veština vladanja pre-sudna za uspešnu vladavinu. U tom smislu može se govoriti o nasleđivanju sposobnosti za vladanje i tzv. aristokratijama rukovodilaca. Moska zapada u teškoće kada hoće da objasni promene klasa na vlasti, jer mu teorija inercije vladanja ne pomaže mnogo. Preostaje mu jedino da utvrdi da se u istoriji ciklično smenjuju periodi mirovanja i stabilnosti, koji pogoduju onima što su na vlasti, s periodima grozničavih promena, koji daju šansu novim oblicima vladavine i novim grupama za vladanje. Čini se da on ove periode promena shvata kao prelaze između dva stanja inercije, u kojima se obavlja smena klasa na vlasti. Novi pojedinci i grupe imaju izgled na uspon do vlasti samo u tim prelaznim fazama, dok se još nije kristalizovao novi poredak i, po zakonu inercije, započela monopolizacija položaja i uloga, pošto su oni već osvojeni. Međutim, kada promene (ili revolucije) nastanu, na njih takođe deluju inercija, one se ne mogu brzo zaustaviti, što još izvesno vreme podgreva ambicije o usponu koji se, retkim pojedincima, energičnijim i strasnjim, i ostvari. Među uzrocima promena (koje i on poistovjećuju s revolucijama) Moska ističe, kao osnovne, spoljne uzroke; to je tipično za funkcionalistički pristup društvu koji ne trpi unutarnje antagonizme. Takvi uzroci su trgovina s drugim narodima, prisilne emigracije, otkrića ili ratove koji doveđe do novog siromaštva i novog bogatstva, prodor novih znanja koja prouzrokuju »inflaciju novog morala intelektualnih i verskih strujanja«. Od ovog je vrednija njezina ideja da vladajuće klase neizbežno propagaju, kada više nisu u stanju da ispunjavaju one uloge koje od njih društvena sredina zahteva, a koje su sasvim dobro obavljale kada su došle na vlast — bilo da su izgubile sposobnosti kojima su stekle moći, bilo da su se potrebe društva izmenile. Međutim, ova ideja nije šre obrazložena ni precizirana, kao ni ona da unutar svakog društva postoji borba za moć između vladajuće klase i onih kojima se vlast. To, po svemu sudeći, nije bilo moguće u okviru jedne idealističke i ciklične (zatvorene) koncepcije istorije, koja je u Moske čestvo implicirana, a ponekad i neposredno ispoljena.

Ovo je još izrazitije u Roberta Mihelsa koji se bavi sociološkim proučavanjem političkih stranaka i tvrdi da težnja ka oligarhiji predstavlja istorijsku nužnost, »gvordeni zakon istorije«, koji nisu uspela da izbegnu ni najdemokratski moderna društva, kao ni najnaprednije stranke unutar tih društava. Govoreći o većitoj težnji ka harizmi, za koju on veruje da pogoduje svim političkim shvatanjima, političkim strankama i sistemima, približava se konceptu istorije Đanbaptiste Vikoa o cikličnom smenjivanju epoha, gde se sadašnjost

umeće između prošlosti i budućnosti, ali tako da budućnost često ima veće sličnosti s prošlošću nego sa sadašnjosti. Za njega je prirodna (i večita) činjenica da ljudi idu sa svojim vođom i on nastoji da dokaže da su sve političke stranke imale svoje vode. Čak ide dole da tvrdi da su stranke bile organizacije kojima su jaki ljudi štitali slabe. Priroda odnosa između vođe i članstva (mase, gomile) je takva, bez obzira na formu organizacije samo političke stranke. Programi i pravila različiti su za različite stranke, ali je »duša« odnosa u stranci večita i ista za sve njih, jer proizlazi iz same organizacije (gde postoji vođstvo i vodenja gomila) i ljudske psihologije, tj. težnje za misionarstvom voda i potičivanjem članstva kojim vladaju zakoni psihologije gomile, isti su za socijaliste i nacionaliste, liberalne i konzervativce. Nije čudo što je ovaj »sumrak istorije« u teoriji Roberta Mihelsa završio njegovom antologijom fašističkog vođstva i vođe Benita Mussolinija.

Zorž Sorel takođe pripada ovoj struci neomakijavelizma, ističući u prvi plan ulogu mitova u održanju neke elite na vlasti. Mitologiziranje sopstvene pojave i uloge je osnovno sredstvo kojim se elita nameće masi u vlastu njom, jer su mase sklene prihvata mitova, tj. imaju potrebu za njima. Ovo je karakteristika svih masa i sredstvo kojim se služe elite, dakle konstantna pojava u društvu. I na ovom primeru neomakijivelizam pokazuje se kao teorija u suštini suprostavljenja istorijskom mišljenju i mišljenju stvarne umesto prividne i otudene istorije.

Ocenjujući teoriju poznatog kritičara američkog društva Rajta Milsa, Batomor kaže: »Mils se razlikuje od drugih makijavelista po tome što osuđuje stanje stvari koje oni slave, ili u duhu deziluzionističkog prihvatanja« (str. 38). Čini se da je ova ocena preostra i nedovoljno precizna. Istina je da Mills, u okviru svoje teorije i u okviru buržoaskog društva, ne nalazi izlaz iz situacije prema kojoj se kritički odnosi, tako da i sam zapada u pesimističko stanje. Iz činjenice da njegova kritika modernog makijavelizma nije dovoljno radikalna ili, što Botomor pokazuje, nije najbolje teorijski zasnovano, neopravdano je zaključiti o Millsu makijavelizmu. Millsov primer je po-učan kako i sociolog njegovog dala nije u stanju da izđe na kraj s ovom činjenicom savremenih društava, ako ne odabere dovoljno široko i istorijski zasnovano teorijsko stanovište kao osnovu svoje kritike.

Razmatrajući strukturu moći u američkom društvu (u poznatoj knjizi *Elita vlasti*), Mills utvrđuje da razvoj tehnike kao unutarnji činilac i hladnoratovska konfrontacija SSSR — SAD, kao internacionalni i spoljni okviri, doveđe do centralizacije sredstava moći u najvažnijim društvenim oblastima — privredi, državnoj upravi i vojski — a u rukama malog broja ljudi koji se nalaze na čelu ovih institucionalnih struktura. Mills odbacuje pomodnu liberalnu iluziju o rasparčanosti ovih grupa koje, navodno, jedna drugu neutrališu, ne ugrožavajući tako demokratiju, i utvrđuje postojanje jedinstvene američke elite moći, koja je kohezivna grupa, u stanju da na nacionalnom planu donosi sve važne odluke, oslobođena svake efikasnije kontrole. Stapanje tri elite u jednu, Mills objašnjava stavom da je privreda ratna privreda, te da privrednici i političari misle i ponašaju se u militarističkim okvirima. Ovo potkrepljuje tezom o tri osnovna jedinstvene američke elite moći:

a) slično socijalno poreklo, životni stil, obrazovanje, slične karijere, sličan ugled koji uživaju, drugim rečima, pripadanje istom socijalnom tipu pripadnika sve tri elite,

b) permanentno ratno stanje i stalna angažovanost SAD u međunarodnim sukobima povezuje međusobno sve tri institucionalne strukture, a povezanost institucija za slobom povlači i povezivanje elita,

c) elite su stalno u zajedničkim akcijama koje ih povezuju.

Značajno je istaći da Mills odbacuje Markssov koncept vladajuće klase, argumentom da je »klasa« ekonomski termin, a »vlast« politički, pa je izraz »vladajuća klasa« loše komponovan i ukazivač bi na teoriju da ekonomska klasa vlasta politički. Izgleda da odavde izviru sve teškoće u Millssovoj studiji o elitama. Razdvajanje ekonomske od političke sfere društva, pa prema tome i ekonomsko od političke moći, ima za posledicu nerazumevanje sústine i jedne i druge, i prirodnog je da stvara teškoće pri pokušaju objašnjenja načina njihovog spašavanja. Nije jasno šta je osnova zajedničkog interesa sve tri elite, otkuda to da su pri-padnici sve tri elite sličnog socijalnog porekla, sličnog životnog porekla, sličnog životnog stila, nivoa obrazovanja, ugleda, načina sticanja karijere i dr. Klase nisu čisto ekonomski kategorije, a izvori političke moći se suštinski reduciraju, ako se izuzme njihov ekonomski supstrat. U ovom smislu opravданo je Millsovu koncepciju moći označiti kao zamisao koja je od Vebera pa dalje bila često korišćeni postupak u građanskoj sociologiji, kojim je negirana Markssova materijalistička interpretacija istorije i društva. Kategorija moći, zamišljena izvan konteksta klasnih interesa, kao šire shvaćenih materijalnih interes, postaje podložna najrazličitijim mistifikacijama i gubi od svoje analitičke oštrenosti. Neprecizno pokrivači različita značenja, nije u stanju da odigra ulogu osnovne polazne kategorije jedne istinste teorije o društvu. Sasvim je drugačija njena analitička vrednost, ako se upotrebi u širem kontekstu materijalističke teorije društva i istorije, gde je eksplisiranje odnosa između različitih klasnih interesa i tendencija u političkoj sferi, jedan od vrlo upotrebljivih postupaka kojim se može objasniti konkretno istorijski sklop društvenih odnosa. Ako se politička moć shvati kao legitimni ili neformalni izraz i poduzeća monopola u produkcionim odnosima, onda se prevaziđa i ekonomističku tumačenje produkcionih odnosa i ukazuje na istorijski najsigurnije izvore društvene moći. Naročito se povećavaju izgledi da se potpuniye i preciznije objasne pojave osamostaljivanja intereselitne elite u odnosu na intereselitne klase (ako se radi o vladajućoj klasi i njenoj eliti), ili ako elita napušta poziciju i intereselitne klase (npr. sindikalne vode u uslovima kada je radnička klasa u opoziciji). Pri tom je bitno da se odnosi elite i klase posmatraju u širem kontekstu međusobnih odnosa klasa svakog konkretnog društva, a ne samo kao izolovani odnos elite i klase. Poznato je da elite najviše dobijaju na moći kada postoji ravnoteža u odnosima među klasama u nekom društvu. Otuda su stanja ravnoteže društvenog sistema pravo »carstvo elita«. One su istorijski najdelotvornije kada istorija miruje. Zato periodi najintenzivnijeg istorijskog zbivanja, revolucionarnog menjanja postojećeg i nastajanja novog, na istorijsku pozornicu izvlače prave istorijske subjekte — društvene klase koje se bore za prevlast sopstvenih intereselitne u društvu. Bitna je različita uloga elite vladajuće i elita potčinjene klase u odnosu na postojeći poredek društvenih odnosa, a to je još jedan dokaz da se elite ne mogu ozbiljno proučavati izvan proučavanja odnosa klasa u određenom društvu. Tako se može sagledati prostor koji je elita ostavljen kao »slobodno polje delovanja«. Aktivizam klase to polje sužava, ali je evidentna činjenica da elite, čim dobiju minimalan prostor delovanja, imaju jaku težnju da ga što više prošire. Činoci koji u savremenim društvinama utiču da se društvene klase ponašaju kao klase, istovremeno omogućavaju uspon elita kao otuđene moći klase i istorije koja je dovedena u pitanje.

Na pojavnom, fenomenalističkom planu, odnos elite i mase pokazuje se tako da se prikrivaju protivurečnosti koje su u tom odnosu sadržane kao njihova suština. Nedostatak elitističkih teorija je što ne uspevaju da prevaziđu tu pojavnu ravan i otkriju pravu suštinu društvenih protivurečja,

što ih čini nemoćnim u teorijskim traganjima za istinom. Samo takvim pristupom moguće je odnos elite i mase predstaviti tako da se one dopunjavaju: moć elita proizlazi iz nemoći mase, ono što ne mogu mase, mogu elite, elite su istorijski delatne, jer su mase istorijski pasivne (što u stvari znači da nema istorije).

Ako se red argumenata obrne, dobija se kritički interpretirana slika činjeničnog stanja, ali je neosporno da se radi o kritici koja, takođe, ostaje na nivou fenomena, ne otkrivajući suštinu. Izvan teorijsko — kritičke analize ostaje pitanje otkuda moć, aktivizam i prodornost elita, te nemoć, apatija i podložnost manipulacijama samih masa. Konceptacija o eliti i masi nije u stanju da objasni pojavu, a potom ni njen širi okvir — društvo u istoriji, nego samo može manje ili više uspelo da je opiše. Vrednost samog opisa će zavisiti, između ostalog, i od teorijsko-metodološke osnove koja je uvek prisutna u svakom sistematskom opisu, bilo kao izričito formulisana ili prečutno naznačena podloga. Zbog toga bi određenu saznanju vrednost, pre svega u metodološkom smislu, imali oni pokušaji koji se orijentuju na empirijsko proučavanje elita i masa u savremenom društvu, ali samo pod uslovom da se prevaziđe redukcionizam u teorijskom zasnivanju takvih istraživanja. Ovde se ne misli samo na bio-rastičke i psiholognetičke redukcije teorijske vizije, koje su u svom klasičnom vidu već prevaziđene, nego i na izolovano uzimanje pojedinih karakteristika savremenih društava, kao činilaca u smislu determinističke osnove.

Kao takvi činoci ističu se: tehničacija društva i društvenih odnosa i međunarodnih sukoba (R. Mills), funkcionalna nužnost elita, kao posledica profesionalne podele rada (Suzana Keler), stručnost i kvalifikacija, kao imperativi modernog industrijskog društva (Drajcet, Aron, Kornhauer). Neki od njih (Drajcet) i ne formulišu hipoteze za proučavanje, nego fenomenološkom analizom dolaze do pojava elite kao funkcionalno nužne grupe. Ovaj novi redukcionizam rezultira strukturalno — funkcionalnim opravdanjem elita, ili završava u pesimističkom priznavanju nevidene moći neodgovorne elite u masovnom industrijskom društvu, kao što je slučaj s Millsom, koji ne vidi istorijsku perspektivu.

U svakom slučaju, teorijski se nameće utisak da u savremenom društvu nema alternative činjenici njegove elitistički uspostavljene strukture, bilo da se zaključuje da su elite oduvek vladale masama, da vladaju i da će njima večito vladati, kako to čine klasične elitističke teorije, ili da se iz činjenice njihove različito zasnovane, ali neosporne vladavine u sadašnjosti, izvodi nužnost njihovog postojanja i u budućnosti. Istorijска nemoć Millsove kritike elita pokazuje se i u tome što on više žali za prošlošću, za propagjanjem liberalnog oblika demokratije malih grupa (»degeneracija demokratskog modela kapitalističkog društva«), nego što se nada u budućnost. Njegova teorija je izvanredan primer domasaja kritike koja ostaje u okviru građanskog mišljenja, makar u tim okvirima bila i radikalna.

Kada je teorija nemoćna da obuhvati i shvati istoriju, onda najčešće nastoji da je ukine, bilo da je zatrava u cikluse, ograničava na sadašnjost koja funkcioniše ili budućnost vidi kao puko proučavanje sadašnjosti — ako uposte postavlja pitanje o budućnosti. Elitistički koncept društvene strukture je izuzetno pogodan teorijski okvir da se stvarna istorija, kao stvaranje istorijski novog, revolucionarnom praksom revolucionarne klase, zameni surogom istorije, prostim ponavljanjem ili trajanjem u vremenu događaja, kao što je borba manjina za vlast i njihovo smenjivanje na vrhu većite društvene piramide moći, kao personifikacije većih društvenih nejednakosti ljudi. Zbog toga elite mogu biti subjekti samo otuđene istorije ili otuđeni subjekti stvarne istorije.